

UNIREA DIN 1918 ȘI PROCESUL INSTAURĂRII ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN CRIȘANA (1919–1921)

de

Ion Zainea

Rezoluția prezentată Adunării Naționale de la Alba Iulia, proclama, în primul său articol, „*unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și a teritoriilor locuite de aceștia, cu România*”¹. În mod firesc, cea dintâi problemă care s-a pus după 1 Decembrie 1918, în legătură cu aceste teritorii, a fost instaurarea administrației românești. Acest lucru s-a putut face treptat, pe măsură ce Statul român, prin Consiliul Dirigent de la Sibiu, a luat sub autoritatea sa noile ținuturi.

Datorită evoluției liniilor demarcaționale, Crișana a rămas și după 1 Decembrie 1918 sub autoritatea Guvernului de la Budapesta, fapt care a întârziat aici procesul de instaurare a administrației românești. Deoarece își proclamaseră, prin delegații lor la Alba Iulia, unirea cu România, românii de pe Crișuri au considerat ca un drept al lor, ținând de logica lucrurilor, preluarea administrației locale, chiar dacă autoritatea Consiliului Dirigent nu se exercita în teritoriul pe care-l locuiau. Astfel de încercări, reușite de altfel, cum au fost cele de pe valea Crișului Repede (mijlocul lunii decembrie 1918), ori de la Vașcău (începutul lui ianuarie 1919), au fost anihilate însă prin intervenția dură a autorităților maghiare,² hotărâte să păstreze, cu orice preț, aceste teritorii.

Amânat, pentru mai bine de trei luni, din motive ținând de necunoașterea, de către Aliați, a graniței reale demografice, procesul instaurării administrației românești în Crișana-Bihor va începe odată cu intrarea trupelor române în Oradea, la 20 aprilie 1919. Acest lucru a permis reluarea activității C.N.R. din Bihor, care este autorizat de generalul Holban, comandantul trupelor române din Oradea, să ia cele dintâi măsuri în vederea preluării administrației fostului comitat, devenit acum județul cel mai întins al României.³ Cea mai urgentă și mai la îndemână, având în vedere că măsurile nu puteau avea decât un caracter provizoriu, interimar, a fost numirea unor inspectori români pe lângă autoritățile existente, prin intermediul cărora să fie controlată activitatea acestora. „*La munca aceasta de organizare, nu suntem mulți,*

¹ Arhiva Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, fond *Documentele Unirii*, inv. 1811.

² La Aleșd, de pildă, subprefectul Eugen Frater a ordonat o aspră cercetare disciplinară împotriva noilor aleși, Cornel Bejan, prim-pretor și Victor Creț, prim-notar. Deoarece au declarat că au depus jurământul de fidelitate față de regele României din convingere și nu în mod silit, cei doi au fost suspendați din funcții de către subprefect, care a numit în locul lor pe Beliczay Andor și Végh József. (*Românul*, Arad, nr. 17, 22 ianuarie/7 februarie 1919, p. 4.)

³ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 266.

dar destul să fim cinstiți și devotați” – declara generalul Holban delegației C.N.R. venită pentru a-i prezenta lista inspectorilor. Cu acest prilej, el a precizat că nu se va lăsa condus de duhul răzbnării, dar că nu va tolera nici o abatere, lăsând a se înțelege că va aplica cu strictețe măsurile hotărâte de Guvernul român.

Luând sub autoritatea sa noul teritoriu, Consiliul Dirigent încredințează lui Aurel Lazăr, șeful Resortului de Justiție, sarcina de a prelua, efectiv și deplin, conducerea vieții publice din Oradea și Bihor, investindu-l, în acest sens, cu putere deplină.

Sosit la Oradea, în 24 aprilie 1919, Aurel Lazăr convoacă imediat o ședință a C.N.R., pentru a se consulta cu fruntașii bihoreni, alături de care luptase pentru unire și care îl așteptau acum cu îndreptățite speranțe. Deși aceștia au propus sistarea activității Consiliului, deoarece delegatul Consiliului Dirigent suplinea aici autoritatea acestuia, Aurel Lazăr a fost de altă părere. Având nevoie de sfat și sprijin în acțiunea pe care se pregătea să o înceapă, el a propus membrilor Consiliului să se constituie într-un „*for consultativ și informativ*” al său.⁴

Sarcina lui Aurel Lazăr, era aceea de a concretiza în Bihor prevederile Decretelor I, II și IV ale Consiliului Dirigent, în speță să confirme în funcții, să numească sau să destituie pe toți funcționarii din administrația orașului Oradea și a județului Bihor, respectiv statornicirea limbii române și a denumirilor românești în administrație și justiție. Misiunea nu era deloc ușoară, dat fiind faptul că din aparatul administrativ și judecătoresc, făceau parte funcționari și intelectuali maghiari, mulți dintre aceștia refuzând să accepte noua realitate și contestând dreptul statului român de a le pretinde depunerea jurământului de fidelitate.

Conștient de greutatea misiunii sale, de marea răspundere pe care o are și de piedicile, știute și neștiute, care îi pot sta în cale, Aurel Lazăr „*s-a pus la muncă cu toată inima și cu toată încrederea*”. Așa cum consemna ziarul **Tribuna**, Aurel Lazăr „*aleargă, primește deputațiuni, acordă audiență la particulari, ține consfătuiri și muncește ziua-noaptea cu un zel de apostol înflăcărat*”.⁵ Locuința sa, unde-și stabilea cartierul de lucru, fiind în permanență ticsită de solicitanți, va deveni curând neîncăpătoare, motiv pentru care se va muta la Prefectură.

Aurel Lazăr își propusese să se ocupe personal de toate problemele, cea mai importantă fiind numirea, respectiv confirmarea, funcționarilor din administrație și depunerea, de către aceștia, a jurământului de fidelitate față de statul român. Așa cum afirmase în ședința C.N.R., obiectivul prioritar era ca și în Bihor „*de aici înainte să fie stăpânire românească la toate oficiile*”, ceea ce însemna ca în funcțiile cheie, care reprezentau statul român, să fie așezați, „*pe cât este cu putință, români, adecă oameni de toată încrederea*”.

Pe de altă parte, în funcțiile administrative, mai mari sau mai mici, puteau rămâne, după opinia sa, „*și slujbași de altă nație*”, cu condiția „*să fie oameni cum se cade*” și „*să depună jurământ de credință regelui nostru de la București*”.⁶ Pentru fiecare numire, Aurel Lazăr trebuia să emită decret, în numele Consiliului Dirigent și să se îngrijească de instalarea în funcții a noilor numiți.

⁴ *Tribuna*, Oradea, nr. 13, 27 aprilie/10 mai 1919, p. 2

⁵ *Idem*, nr. 14, 28 aprilie/11 mai 1919, p. 5.

⁶ Viorel Faur, *Din viața politică a Bihorului (1919–1926)*, I., în *Cele Trei Crișuri*, serie nouă, Oradea, nr. 11–12, noiembrie–decembrie 1996, p. 5.

Datorită situației confuze, populația se va adresa lui Aurel Lazăr cu cele mai diverse și mărunte probleme, de la reclamații de furt până la solicitări de autorizații pentru călătorie. Deși, cea mai mare parte a acestora, țineau de competența altor organe, Aurel Lazăr îi primea pe toți cu amabilitate, iar dacă problemele ridicate erau îndreptățite le rezolva pe loc.

După ce, în dimineața zilei de 25 aprilie, s-a întâlnit cu generalul Holban, cu care a avut o lungă discuție,⁷ Aurel Lazăr și-a început activitatea, făcând primele numiri în funcții. Consiliul Dirigent din Sibiu numise, la 14/27 martie 1919, ca prefect al Bihorului pe Ioan Ciordaș,⁸ iar Aurel Lazăr venise cu sarcina de a-l instala oficial în funcție. Cum Ciordaș era dat dispărut,⁹ Aurel Lazăr numește, provizoriu, în funcția de prefect al județului pe Coriolan Pop,¹⁰ iar ca subprefect pe Aloisiu Nistor¹¹. Secretarii ai Prefecturii au rămas Sever Andru și Sever Erdelyi, care și până atunci îndepliniseră această funcție.

În ce privește conducerea orașului Oradea¹², procedând cu prudență și responsabilitate, Aurel Lazăr a căutat o soluție de compromis, nefăcând schimbări de persoane. Primarul orașului, Carol Rimler, consilierii și ceilalți funcționari ai Primăriei, comandantul Poliției, au fost confirmați în funcțiile pe care le aveau.¹³ Era o procedură inteligentă, menită a-i ajuta pe locuitorii maghiari să suporte mai ușor integrarea în noul lor stat, ce s-a dovedit eficientă.

În funcția de inspector administrativ județean, Aurel Lazăr l-a numit pe Bejan Cornel, care răspunsese până atunci, ca delegat al Consiliului Dirigent, de problemele alimentare ale județului.¹⁴ Anterior sosirii sale, la propunerea C.N.R., generalul Holban oferise această importantă funcție lui Aloisiu Nistor, care a refuzat-o din cauza vârstei înaintate.

Fără a se deplasa deocamdată în județ, Aurel Lazăr face primele numiri de prim-pretori în plasele locuite de populație românească. La 25 aprilie 1919, numește în această funcție, la Aleșd pe Creț Victor, la Beliu pe Fildan Alexandru, la Ceica pe Bulzan Ioan, la Vașcău pe Neagu Cornel, iar la Beiuș, în mod provizoriu, pe Csavici Augustin.¹⁵ Cei numiți au fost imediat convocați de Aurel Lazăr la Oradea, unde au depus jurământul de fidelitate față de statul român și au primit instrucțiunile necesare pentru munca pe care urmau să o înceapă¹⁶.

⁷ *Nagyvárad*, Oradea, nr. 93, 26 aprilie 1919, p. 1.

⁸ Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca, *Procese verbale ale Consiliului Dirigent din Transilvania*, M. 168, vol. I, p. 177.

⁹ *Ioan Ciordaș* fusese ucis bestial, împreună cu Nicolae Bolcaș, de o bandă de secui, în noaptea de 3/4 aprilie 1919 și îngropați în marginea satului Lunca (jud. Bihor). În numele Consiliului Dirigent, după sosirea în Oradea, Aurel Lazăr solicită căutarea lor, dar abia în 27 aprilie aceștia vor fi găsiți.

¹⁰ Acesta va ocupa definitiv funcția la 4 mai 1919, printr-o hotărâre a Consiliului Dirigent.

¹¹ *Tribuna*, nr. 14 / 1919, p. 1.

¹² În conformitate cu legile în vigoare, orașele cu drept de municipiu trebuiau conduse de un prefect, diferit de cel al județului din care făcea parte orașul, dar abia la 23 septembrie 1919 Consiliul Dirigent va numi în această funcție pe Nicolae Zigre. (Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 132.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Nagyvárad*, nr. 94, 27 aprilie 1919, p. 3.

¹⁵ *Tribuna*, nr. 14 / 1919, p. 5.

¹⁶ *Nagyvárad*, nr. 93, 26 aprilie 1919, p. 1. Consfătuirea s-a ținut în locuința lui Aurel Lazăr.

Totodată, Aurel Lazăr face și alte numiri de funcționari publici importanți. Astfel, Gavril Maroș este numit director la Finanțe, Ioan Comănicu, șeful Serviciului silvic, Nicolae Popovici, șeful Serviciului sanitar al județului, iar V. Maior, T. Iluța și D. Bodor, medici ai orașului¹⁷.

În zilele în care Aurel Lazăr lua primele măsuri privind instaurarea administrației românești în Bihor, armata română ajungea la Tisa¹⁸. Evenimentul a fost sărbătorit cum se cuvine de românii orădeni. Dimineața, la Catedrala ortodoxă (Biserica cu Lună), a avut loc o liturghie festivă, oficiată de vicarul Roman Ciorogariu, la care au luat parte noile oficialități civile, reprezentanții celor două biserici românești, generalii Dănilă Popa, comandantul Diviziei a XVIII-a și Holban, comandantul Diviziei a VI-a, cu întreg statul lor major.

După liturghie, unitățile militare aflate în oraș au defilat în fața generalului Holban. Seara, prefectul Coriolan Pop a oferit o masă festivă în onoarea armatei române, la care au fost prezente oficialitățile militare, civile și bisericești din oraș, precum și câțiva reprezentanți ai presei interaliate, veniți la Oradea însoțiți de George Moroianu.

Cel dintâi toast a fost rostit de Aurel Lazăr, care a făcut o retrospectivă asupra războiului mondial și a arătat „*avântul spre înălțare al României*”, grație înțeleptei ocârmuirii a regelui Ferdinand.¹⁹ Alte toasturi au fost rostite de prefectul Coriolan Pop, Generalul Holban, Gheorghe Tulbure și ziaristul italian Melisa Vernezi.

Cu prilejul sărbătoririi armatei române, Aurel Lazăr, a adresat regelui Ferdinand o telegramă omagială, în care spunea: „*Românii din județul Bihorului, slobозиți în ziua Învierii Domnului de sub jugul asuprirei milenare, prin brava și glorioasa armată a Majestății Voastre, cu sufletul pătruns de cele mai profunde sentimente de entuziasm și recunoștința, își depun omagiile la tronul Regelui speranțelor și Regelui victoriei neamului, urându-vă cu un glas Să trăiți Majestate în cinste și-n mărire, ca Domnul tuturor Românilor.*”²⁰

Telegrame de felicitare au mai fost adresate generalului Berthelot, primul ministru Ion I. C. Brătianu și lui Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent din Sibiu. Generalul Berthelot a răspuns lui Aurel Lazăr cu o altă telegramă, în care spunea: „*Mulțumindu-vă pentru binevoitoarea dvs. atenție, vă asigur că voi purta totdeauna un deosebit interes cauzei române, care îmi este așa de simpatcă. Părăsesc România Mare lăsând aici o parte din inima mea.*”²¹

La 25 aprilie, a sosit la Oradea și Ioan Suci, șeful Resortului de Organizare din cadrul Consiliului Dirigent, în sarcina căruia cădea preluarea noilor teritorii. Având ca obiectiv major pregătirea viitoarelor alegeri în Ardeal, stabilirea sectoarelor de

¹⁷ Viorel Faur, *Din viața politică a Bihorului (1919–1926)*, I., loc. cit., p. 5.

¹⁸ Evenimentul s-a petrecut la 1 mai 1919. În ziua de 2 mai, Comandamentul Suprem ungar a solicitat încheierea armistițiului. cf. Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*, Ed. Enciclopedică, București, 1994, p. 240.

¹⁹ *Tribuna*, nr. 14/1919, p. 3.

²⁰ *Ibidem*. Cf. Viorel Faur, *Din viața politică a Bihorului (1919–1926)*, I, loc. cit., p. 5.

²¹ *Tribuna*, nr. 14/1919 p. 3.

votare, recenzarea viitorilor alegători, Ioan Suciuc va rămâne un timp în Oradea, pentru se va ocupa de aceste probleme.²²

Prin intermediul prefectului Pop Coriolan, Aurel Lazăr i-a convocat pe toți funcționarii Primăriei, în vederea depunerii jurământului de fidelitate față de Regatul român.²³

În dimineața zilei de 27 aprilie, membrii Consiliului orașenesc s-au întâlnit, în biroul primarului, cu Aurel Lazăr, prefectul Coriolan Pop și secretarii Andru Sever și Erdelyi Sever. Aurel Lazăr face cunoscut membrilor Consiliului misiunea sa în Oradea și scopul pentru care au fost convocați. Întrucât discutaseră în prealabil această problemă și căzuseră de acord asupra atitudinii lor, consilierii au cerut lui Aurel Lazăr ca, până la elucidarea completă a situației acestei zone, să le permită să dea doar o declarație de credință.

În baza angajamentelor Antantei față de România, Aurel Lazăr a cerut consilierilor depunerea jurământului, ceea ce le va asigura toate drepturile în Regatul României, dar de care, în caz contrar, vor fi lipsiți. După ce au fost asigurați că, deocamdată, nu se vor face schimbări radicale în administrație și legislație, iar ei își vor păstra funcțiile, membrii Consiliului orașenesc au depus jurământul de fidelitate față de Statul român, reprezentat aici de Aurel Lazăr.

Trecând apoi în sala de ședințe, unde era așteptat de funcționarii Primăriei, Aurel Lazăr le-a vorbit despre dreptul României asupra acestor teritorii, în baza tratatului încheiat cu Antanta în vara anului 1916, despre misiunea sa în Oradea și Bihor ca delegat al Consiliului Dirigent, despre programul democratic pe care acesta intenționează și se străduiește să-l transpună în fapt. Liniștindu-i în legătură cu atitudinea statului român față de funcționarii minoritari, asigurându-i că-și vor păstra funcțiile și toate drepturile, iar statul se va îngriji de situația lor materială, Aurel Lazăr a cerut funcționarilor, să depună jurământul de fidelitate prin intermediul șefilor de servicii.²⁴

Aplauzele cu care a fost răsplătit discursul său, reprezentau garanția că aceștia nu vor întârzia să o facă. Cu mult tact, Aurel Lazăr reușise să risipească toate temerile pe care funcționarii orașului le aveau și nesiguranța în care aceștia trăiau de câteva zile, să-i facă să simtă toleranța românească și să le insufle încredere în noua lor patrie.

Într-un mod asemănător s-au desfășurat lucrurile la Prefectura județului, unde, în ziua următoare, funcționarii aceștia au depus, în corpore, jurământul de fidelitate față de statul român, în prezența lui Aurel Lazăr.²⁵ „Cum vedem așadar – scria ziarul **Tribuna** – munca de până acum a d-lui Lazăr este încununată de izbândă mai frumoasă decât ne așteptam. Aproape toți străinii (locuitorii neromâni ai orașului – n. n.) se împacă cu noua stare de lucruri și recunosc stăpânirea românească.”²⁶ Entuziasmat de succesul primelor demersuri, având intuiția celor următoare, în acest

²² Nagyvárad, nr. 93/1919, p. 1.

²³ *Idem*, nr. 95, 29 aprilie 1919, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ *Tribuna*, nr. 14/1919, p. 1.

moment de izbândă, Aurel Lazăr a declarat: „*Biharea se unește pentru totdeauna cu România*“.²⁷

Pentru a populariza în rândul cetățenilor măsurile pe care le va lua în numele Consiliului Dirigent și Statului român, de respectarea cărora depindea reintrarea în normalitate a vieții cotidiene, Aurel Lazăr se adresează acestora printr-un comunicat.²⁸ „*După Adunarea Națională de la Alba Iulia și în baza ordinului dat de regele Ferdinand I – se spunea în preambulul comunicatului – armata română a ocupat orașul Oradea și județul Bihor, în urma cărui fapt a fost alipit la Regatul României.*

Intrând în vigoare conducerea română, în conformitate cu Hotărârea Consiliului Dirigent din Sibiu, dr. Ioan Ciordaș a fost numit prefect al județului, dar care fiind omorât nu a putut prelua funcția.

Din împuternicirea Consiliului Dirigent cu preluarea tuturor instituțiilor și cu toate drepturile date de lege, aduc la cunoștință următoarele“:

În 11 puncte, erau enumerate măsurile ce vor fi luate. Se preciza, mai întâi, că vor rămâne provizoriu în vigoare, până la noi reglementări, toate legile, ordinele și ordonanțele anterioare, iar totodată, se vor extinde și asupra acestor teritorii, toate ordonanțele date de Consiliul Dirigent, ce vor fi aduse la cunoștință cetățenilor în timpul cel mai scurt.

Limba română este declarată limbă oficială, dar cetățenii au dreptul să-și folosească limba maternă atât în scris, cât și verbal. Funcționarii orașului și județului sunt somați să-și îndeplinească conștiincios datoria. În caz contrar, vor fi aspru sancționați.

Pentru ca întreaga activitate, îndeosebi cea industrială și comercială, să intre în normalitate și pentru asigurarea alimentelor necesare populației, târgurile sunt declarate libere, producătorii sunt solicitați să pună toate produsele la dispoziția cetățenilor, iar populația să respecte ordinele date în ce privește raționalizarea alimentelor. Prăvăliile, magazinele, restaurantele, cafenelele și toate localurile publice, vor funcționa după ordinele date de armată și poliție. Pentru a descuraja specula, sunt fixate prețuri maximale la produsele de primă necesitate, iar cetățenii sunt rugați să cumpere numai cât au nevoie.

Era stabilit cursul coroanei în raport cu leul. Pentru circulația normală a rezervei monetare și pentru refacerea fondului monetar, populația este îndemnată să-și depună economiile la băncile de credit și casele de economii.

Contribuabilii sunt somați să-și achite imediat toate impozitele restante, iar cetățenii apți de muncă sunt solicitați să-și caute de lucru și să muncească cinstit.

Mijloacele de informație mass-media, precum și dreptul de asociere și întrunire al cetățenilor, sunt puse sub controlul armatei, pentru orice adunare fiind necesară autorizație din partea Comendurii. „*Atragem atenția – se spunea în comunicat – că orice fel de asocieri în asociații secrete împotriva statului, orice omoruri, jafuri, furturi, incendieri, maltratări, precum și toate actele cu caracter politic și antimilitar, vor fi judecate și pedepsite de Tribunalul Militar de urgență*“.

²⁷ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent...*, la consolidarea statului național unitar român, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 145.

²⁸ *Biharvármegye Hivatalos Lapja*, (Gazeta Oficială a județului Bihor), nr. 23, 8 mai 1919, p. 1–3.

Se face cunoscut faptul că proiectele de reformă agrară și electorală au fost trimise spre aprobare Parlamentului, că în scurtă vreme ele vor fi aprobate și puse în aplicare. Pentru a răspunde necesităților populației, până la punerea în aplicare a reformei agrare Consiliul Dirigent a emis o hotărâre prin care toate domeniile aparținând statului, corporațiilor sau persoanelor particulare trebuiau date în arendă. Consiliul Dirigent se va ocupa și de asigurarea necesarului de păduri și pășuni, fiind interzisă luarea în posesie a acestora cu de la sine putere.

În finalul comunicatului, Aurel Lazăr adresează un călduros apel pentru respectarea ordinii: „În Constituția Regatului România, toți cetățenii, indiferent de naționalitate, religie, au drepturi egale și beneficiază de toate drepturile democratice, pe care statul le garantează. De aceea, mă adresez tuturor, țăranilor și muncitorilor, ca să arate că sunt oameni cinstiți, iar noi promitem respectarea tuturor drepturilor ce li se cuvin.

*Mă adresez tuturor pentru respectarea ordinii și în principal către voi, frați români, ca acum, când am reușit includerea în România Mare, să respectați legile, să întrețineți ordinea publică, pentru a fi demni de momentele istorice pe care le trăim.*²⁹

Semnat de Aurel Lazăr, în numele Consiliului Dirigent, apelul trebuia să ducă la reluarea cursului normal al vieții în oraș și județ, la întronarea ordinii și muncii cinstite, precum și la evitarea unor eventuale convulsii sociale. Succesele din zilele precedente, dovedeau faptul că Aurel Lazăr posedă realism, simț practic și cunoștea modul de viață și psihologia oamenilor locului. Ele i-au dat totodată certitudinea că se află pe drumul cel bun, încrederea și siguranța că-și va putea duce la bun sfârșit misiunea.

În ziua de 1 mai 1919, sosește la Oradea o delegație a Consiliului Dirigent, condusă de Iuliu Maniu.³⁰ Delegația se afla într-un turneu de lucru prin nordul Ardealului, în care erau incluse orașele Dej, Satu-Mare, Carei și Oradea.

La Oradea, delegația a fost întâmpinată la gară de generalul Holban, episcopul Roman Ciorogariu, Aurel Lazăr și prefectul Pop Coriolan. După primire, Aurel Lazăr s-a întâlnit cu Iuliu Maniu, pe care l-a pus la curent cu activitatea sa în Oradea. A doua zi, Consiliul orășenesc s-a prezentat să-l salute pe Iuliu Maniu la Prefectură, același lucru făcându-l și Consiliul județean.³¹

Ziua de 3 mai 1919 a fost deosebit de încărcată, dar plină de realizări și satisfacții pentru Aurel Lazăr. În dimineața zilei, însoțit de prefectul Pop Coriolan și comandantul Poliției Oradea, Jánossy Gyula, a fost prezent în sala de ședințe a Poliției, unde a asistat la depunerea jurământului de credință față de statul român al angajaților acestei instituții.³²

În discursul rostit cu acest prilej, Aurel Lazăr a mulțumit comandantului Poliției și personalului din subordinea sa, pentru „*atitudinea omenoasă, corectă și curajoasă*” pe care au avut-o în perioada „dictaturii” lui Katz Béla, ceea ce a făcut posibil ca

²⁹ *Ibidem. Nagyvárad*, nr. 96, 30 aprilie 1919, p. 1.

³⁰ *Nagyvárad*, nr. 97, 1 mai 1919, p. 1.

³¹ *Ibidem*.

³² *Nagyvárad*, nr. 100, 5 mai 1919, p. 2.

mulți români să nu fie molestați sau duși în robie. Arătând că Oradea și Bihorul au devenit teritoriu românesc, Aurel Lazăr a cerut personalului Poliției să depună jurământul de credință față de statul român. Cei care vor refuza nu vor avea de suferit nici un fel de repercusiuni, dar nu vor mai putea lucra în cadrul Poliției.³³ Mai face cunoscut faptul că în zilele următoare va sosi la Oradea un reprezentant al Consiliului Dirigent din Sibiu, care se va ocupa de reorganizarea și trecerea Poliției în subordinea statului.³⁴

După ce Aurel Lazăr și Pop Coriolan s-au retras, angajații Poliției au depus jurământul în fața comandantului Jánossy Gyula, ce-l depusese, la rândul-i, împreună cu membrii Consiliului Municipal.

De la Poliție, Aurel Lazăr s-a deplasat la Tribunal, unde judecătorii și notarii acestei instituții fuseseră convocați în vederea depunerii jurământului.³⁵ În discursul rostit cu acest prilej, el a vorbit despre dreptul legitim și istoric al Consiliului Dirigent și guvernului român de a alipi aceste teritorii. În baza acestor drepturi, românii n-au venit ca ocupanți ci ca eliberatori, lucru care a întărit și încrederea populației. Că Oradea și Bihorul aparțin României, este un fapt împlinit ce nu mai poate fi schimbat. Cere apoi celor prezenți să depună jurământul de fidelitate față de Regele Ferdinand și statul român, pentru ca această instituție să-și poată relua, în timpul cel mai scurt, activitatea normală. Limba oficială la Tribunal va fi limba română, dar, în baza legii naționalităților, fiecare poate să-și folosească limba maternă. Judecătorilor neromâni li se dă un an ca să învețe limba română. Cei care nu depun jurământul nu-și pot păstra slujba.

În numele celor prezenți, a vorbit președintele Tribunalului, Balázs Elemér, care a declarat că judecătorii și notarii sunt gata să respecte cu toții legile și ordinele statului român. Considerând însă, că până la încheierea păcii au dreptul să spere că Oradea și Bihorul aparțin Ungariei, el cere lui Aurel Lazăr să amâne depunerea jurământului până după Conferința de pace.

Răspunzând, Aurel Lazăr arată că nu poate da curs dorinței exprimate și cere președintelui să ia pe loc o hotărâre și să dea un răspuns imediat: ori recunoaște stăpânirea românească și depune jurământul, ori nu, iar în acest caz își prezintă demisia.

În aceste condiții, președintele declară că recunoaște stăpânirea românească și predă Tribunalul „ministrului“ Aurel Lazăr.

Exprimându-și satisfacția pentru hotărârea înțeleaptă a președintelui, Aurel Lazăr arată apoi că depunerea jurământului nu poate fi amânată. El îi asigură pe judecătorii că statul român se va îngriji de situația lor materială și spirituală, îndemnându-i să nu ezite, deoarece România a ocupat orașul Oradea și județul Bihor în baza drepturilor istorice.

După aceasta, președintele Tribunalului a depus jurământul în fața lui Aurel Lazăr, exemplul său fiind urmat de ceilalți, cu excepția a 3 judecători și 6 notari.³⁶

³³ Bihorul, ca ținut de margine, era socotit încă teritoriu de război.

³⁴ *Nagyvárad*, nr. 100/1919, p. 2.

³⁵ *Idem*, nr. 99, 4 mai 1919, p. 3.

³⁶ *Ibidem*.

De la Tribunal, Aurel Lazăr s-a deplasat la Curtea de Apel, unde întreg personalul acesteia, împreună cu cel al Procuraturii, a depus jurământul.

În ziua următoare, Aurel Lazăr s-a adresat conducerii Baroului de avocați din Oradea cerând membrilor săi depunerea jurământului de credință față de statul român și respectarea Constituției României. Membrii Baroului s-au întrunit în ședință, la 9 mai 1919.³⁷ După ce s-a citit nota trimisă de Aurel Lazăr, președintele Baroului a făcut propunerea de a se amâna depunerea jurământului, întrucât Oradea și Bihorul vor intra definitiv sub jurisdicția română abia după Conferința de pace, până atunci fiind valabil jurământul depus Ungariei, de care nimeni nu i-a absolvit. Propunerea fiind îmbrățișată de majoritatea celor prezenți, ca urmare, conform notei lui Aurel Lazăr, nici un avocat nu mai putea funcționa la Tribunal începând cu ziua următoare.³⁸

În această situație, Aurel Lazăr apelează la președintele Tribunalului, Balázs Elemér, care i-a convocat nominal pe avocații orădeni, cerându-le să depună jurământul personal. Toți cei care au răspuns apelului, avocați români și maghiari, au depus jurământul, câțiva avocați maghiari refuzând să se prezinte.³⁹

Ca urmare a preluării administrației și justiției și în conformitate cu *Decretul I* al Consiliului Dirigent din 24 iunie 1919, limba oficială devenea limba română. S-a căutat introducerea treptată a acesteia și în gazeta oficială a județului, pentru ca funcționarii care n-o cunoșteau să se poată familiariza cu ea. Acestora li se adresa un cald apel de a învăța limba română „pentru ca așa binele public, înțelegerea și armonia să fie temeinic asigurate”.⁴⁰

Totodată, Aurel Lazăr ia măsuri în vederea sărbătoririi, pentru prima dată în Oradea, a zilei de 10 mai, ziua Regatului României. În acest sens, la 8 mai 1919, el adresează un *ordin* oficialităților și locuitorilor orașului Oradea și județului Bihor, prin care cerea acestora să sărbătorească ziua cu cât mai mult fast și să se comporte onorabil.⁴¹ De asemenea, el a trimis telegrame tuturor prim-pretorilor din județ, solicitându-le sprijinul în vederea realizării la Oradea a unei parade militare de amploare.

Aurel Lazăr cerea prim-pretorilor să trimită la Oradea „*țărani îmbrăcați de sărbătoare, cu steaguri*”, deoarece „*satele vor defila înaintea generalului Holban, după desfășurarea paradei militare*” și cât mai mulți intelectuali.⁴² Ziua de 10 mai era declarată liberă, activitatea în întreprinderi, instituții și școli urmând să fie întreruptă. Pe edificiile publice din oraș și județ trebuiau abordate drapele tricolore.

³⁷ *Nagyvárad*, nr. 104, 10 mai 1919, p. 2.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Nagyvárad*, nr. 111, 20 mai 1919, p. 2.

⁴⁰ *Biharea* (Gazeta oficială județeană), nr. 24, 5 iun. 1919, p. 127.

⁴¹ „Invit – spunea ordinul – toate oficialitățile bisericești și politice, conducătorii asociațiilor culturale și economice la Te-Deum-ul organizat la Catedrala greco-catolică la ora 10 și în continuare, la sărbătoarea ce se va ține în piața St. László și la Primăria Orașului; iar seara la ora 8 la concertul organizat la Teatru, după care se va organiza o procesiune cu făclii. Este obligatoriu arborarea steagurilor românești la toate instituțiile, întreprinderile și casele particulare și să se dea un aspect cât mai sărbătoreesc orașului”. (*Nagyvárad*, nr. 103, 9 mai 1919, p. 3.)

⁴² V. Faur, *Documente inedite despre modul cum a fost pregătită prima vizită a familiei regale române în Bihor (23 mai 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, nr. 7–9, iulie–august–septembrie 1997, p. 3.

În toate bisericile vor fi oficiate Te-Deum-uri, la care vor fi prezente autoritățile. Seara, reuniunea de cântări *Hilaria* din Oradea va susține un concert în sala Teatrului.

Profitând de situația confuză din Oradea, unii patroni și comercianți, încălcând contractele colective încheiate cu muncitorii, au redus salariile acestora și au făcut masive concedieri. Ca urmare, o delegație a muncitorilor orădeni, condusă de Grünwald Armin, s-a prezentat, în ziua de 4 mai 1919, la Aurel Lazăr, cerându-i să intervină pentru a-i determina pe patroni să respecte contractele colective, valabile până la 31 august 1919.⁴³ În vederea rezolvării diferendului, Aurel Lazăr invită pe muncitori și patroni la masa tratativelor. Fiecare parte va delega câte trei reprezentanți într-o comisie mixtă, al cărei președinte și totodată mediator va fi Aurel Lazăr. Deoarece discuțiile, desfășurate în ziua de 7 mai, nu s-au soldat cu rezultate concrete, Aurel Lazăr a hotărât formarea unei comisii de judecători, în frunte cu președintele Tribunalului, care să elaboreze un proiect de decret privind reglementarea raporturilor dintre muncitori și patroni.⁴⁴

În același scop, al reglementării situației lor în noul context, o delegație a Asociației Invalizilor, condusă de dr. Csetle János, s-a prezentat în ziua de 8 mai la Prefectură, unde a fost primită de Aurel Lazăr.⁴⁵ Șeful delegației a expus situația dificilă și incertă a membrilor Asociației Invalizilor ca urmare a desprinderii de Budapesta și închiderii Casei de Ajutor, solicitând, în măsura posibilităților, sprijin din partea guvernului român pentru a se asigura invalizilor un trai decent.

Aurel Lazăr a dat delegației un răspuns liniștitor, promițând că se va îngriji să asigure acestei Asociații o activitate liberă, iar Consiliul Dirigent, în conformitate cu legile în vigoare, va satisface necesitățile materiale ale invalizilor.

După ce rezolvă, în linii generale, problemele privind preluarea administrației și justiției în Oradea, Aurel Lazăr se ocupă apoi și de județ. În ziua de 14 mai, a plecat la Salonta, pentru a fi prezent la depunerea jurământului funcționarilor publici de aici. La intrarea în localitate, Aurel Lazăr a fost întâmpinat de primarul Gall Pál, prim-pretorul Tóth István și președintele Tribunalului, Nagy József. Aceștia l-au condus la Primărie, unde îl așteptau salariații acesteia, împreună cu delegații asociațiilor economice și industriale din localitate.

În discursul rostit cu acest prilej, Aurel Lazăr a arătat, mai întâi, principiile după care se călăuzește Consiliul Dirigent din Sibiu, accentuând îndeosebi faptul că toți oamenii, indiferent de naționalitate, trebuie să fie la fel de apreciați, deoarece sunt parte componentă a angrenajului care se cheamă umanitate. Declară că, atât Consiliul Dirigent cât și el personal, se conduc după principiile cele mai democratice, condamnând comunismul, „*care nu are nici un suport logic, etic și social*”, motiv pentru care este fericit că armata română i-a scăpat de această teroare și le-a redat personalitatea. Arată că războiul și măsurile protecționiste i-au afectat deopotrivă pe români și maghiari, dar că această situație va fi grabnic remediată. Fără să se facă discriminare, cei dintâi vor fi ajutați invalizii de război, văduvele și copiii orfani. Țelul suprem este instaurarea democrației în toate domeniile. „*Administrația*

⁴³ *Nagyvárad*, nr. 100, 5 mai 1919, p. 2.

⁴⁴ *Idem*, nr. 102, 8 mai 1919, p. 2.

⁴⁵ *Idem*, nr. 103, 9 mai 1919, p. 2.

nu va fi clădită pe o bază birocratică și nu va avea ca sarcină lupta politică – a spus Aurel Lazăr. *Se va asigura tuturor naționalităților conlocuitoare libertatea națională, egalitatea în drepturi, folosirea fără restricții a limbii materne, atât în administrație cât și în justiție*“.⁴⁶

În continuare, s-a referit la problemele privind aplicarea reformei agrare, la problema muncitorească, a arătat ce e mai urgent de făcut și că se află în pragul finalizării legea electorală pentru alegerile locale, la care vor participa toți cetățenii.

Discursul lui Aurel Lazăr a fost întâmpinat cu aplauze de cei prezenți, în numele cărora a vorbit Molnár György, președintele Asociației Agrarienilor, care, între altele, a spus: „*D-le ministru. În fața d-voastră stau acum fiii maghiari pe care soarta i-a aruncat dintr-o parte în alta și care acum speră într-un viitor mai bun și-și oferă puterea de muncă noii ordini*“ . În numele tuturor, el cere lui Aurel Lazăr să confirme în postul de primar pe Gáll Pál, având în vedere că acesta este cel mai bun gospodar al localității. În răspunsul său, Aurel Lazăr a subliniat importanța momentului și i-a asigurat pe cei prezenți că „*va încerca să șteargă lacrimile de pe obrazul tuturor*“ locuitorilor din Salonta. Adresându-se lui Molnár György, i-a spus că a înțeles mesajul transmis și că va ține seamă de el.

Apoi, Aurel Lazăr a citit, în limba română și maghiară, textul jurământului, iar funcționarii instituțiilor și membrii consiliilor au depus jurământul.

După ce a participat la masa festivă organizată cu ocazia evenimentului, Aurel Lazăr a plecat, în după-amiaza aceleiași zile, la Tulca, de unde, în ziua următoare, a mers la Tinca, iar de aici la Beiuș.⁴⁷ În piața centrală a Beiușului l-a întâmpinat un pluton de jandarmi și un mare număr de locuitori, în frunte cu prim-pretorul Augustin Ciavici, care i-a adresat un discurs de salut. Aurel Lazăr a fost apoi condus la Biserica episcopală, unde a asistat la recviem-ul oficiat în memoria lui Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș. De aici a mers la Palatul episcopal, unde a primit delegațiile preoțimii, administrației locale, căilor ferate, corpului didactic și altor asociații. După aceea, Aurel Lazăr s-a deplasat la Primărie, unde s-a desfășurat ceremonialul depunerii jurământului de fidelitate de către funcționarii administrației locale.

În 16 mai, Aurel Lazăr a făcut același lucru la Vașcău și la Holod, de unde, în ziua următoare, s-a întors la Oradea. Câteva zile mai târziu, în 20 mai, a mers la Tileagd, iar apoi la Aleșd⁴⁸ pentru a prelua administrația locală și a constata personal stările de lucruri de aici.

Turneul lui Aurel Lazăr prin localitățile bihorene a fost, cum menționa ziarul **Tribuna**, „*un adevărat drum de triumf*“ . Pretutindeni a fost primit de popor cu porți triumfale, cu aclamații și cu bucurie sinceră. Potrivit aprecierilor aceluiași ziar, „*Bihorul îl sărbătorea pe Aurel Lazăr ca pe cel mai distins fiu al său*“ .⁴⁹

În a doua jumătate a lunii mai 1919, ținuturile transilvane vor cunoaște vizita plină de semnificație a șefului statului român, vizită care simboliza hotărârea

⁴⁶ *Idem*, nr. 108, 15 mai 1919, p. 2.

⁴⁷ *Idem*, nr. 109, 17 mai 1919, p. 3.

⁴⁸ *Idem*, nr. 112, 21 mai 1919, p. 3.

⁴⁹ Gh. Iancu, *Contribuții la cunoașterea activității lui Aurel Lazăr în timpul Consiliului Dirigent, în Crisia*, Oradea, 1980, p. 174.

poporului român de a impune marilor puteri actele înfăptuite de el.⁵⁰ Întors din turneul prin satele bihorene, Aurel Lazăr se va ocupa de organizarea primirii Regelui Ferdinand și a Reginei Maria, a căror vizită în Oradea era anunțată pentru ziua de 23 mai 1919.⁵¹

În ziua sosirii, perechea regală a fost întâmpinată la gară de generalii Prezan, Mărdărescu, Davidoglu, Văitoianu, Holban și Constantinii. Din partea Guvernului erau prezenți miniștrii Constantin Pherechide și I. G. Duca, iar din partea Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, Aurel Lazăr, Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Aurel Vlad, Ioan Suci și Romul Boilă. Gazdele erau reprezentate de prefectul Pop Coriolan, primarul Carol Rimler, episcopii celor trei confesiuni: Demetriu Radu (greco-catolic), Ioan Pap (ortodox, venit de la Arad) și Széchenyi Miklós (romano-catolic), vicarii Roman Ciorogariu, Florian Stan și Bundala Mihai, președintele Tribunalului, Balázs Elemér, comandantul Poliției, Jánossy Gyula. Erau de față reprezentanți ai ziarelor *Patria* și *Renașterea Română* din Sibiu, precum și ai presei maghiare.⁵²

Cu puțin timp înainte de sosirea Regelui, cu un tren special veniseră Octavian Goga și Leo Bohățel, însoțiți de câțiva ziaristi.⁵³

În așteptarea trenului regal, Aurel Lazăr a prezentat delegația din Oradea oaspeților veniți de la București și Sibiu. La sosirea trenului regal, înainte de coborârea Regelui, Iuliu Maniu a rostit o scurtă alocuțiune, iar Regele, de pe scara trenului, i-a salutat pe cei prezenți. Pop Coriolan, prefectul județului, a urat Regelui bun sosit, în numele populației bihorene. Perechea regală s-a deplasat apoi la Catedrala ortodoxă, unde a fost primită de episcopul Aradului, Ioan Pap, iar de aici la Catedrala greco-catolică, unde primirea a făcut-o episcopul Demetriu Radu.⁵⁴

În piața mare a orașului, Regele a trecut în revistă mai multe unități militare și a înmânat decorații unor ofițeri, după care perechea regală a urcat la tribuna oficială, unde alături de ei au luat loc Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și generalul Mărdărescu. De aici au urmărit defilarea unităților militare comandate de generalul Holban și a delegațiilor din oraș și județ, în frunte cu elevele școlii din Beiuș.

În cursul după-amiezii Regele și Regina au vizitat, mai întâi, Școala de ofițeri, unde au fost primiți de generalul Holban, după care, în localul Episcopiei greco-catolice, a urmat primirea delegațiilor reprezentând diferitele instituții, reuniuni și asociații. Seara, în sălile Palatului Episcopiei, Demetriu Radu a oferit o cină în onoarea înalților oaspeți, la care au luat parte cca. 160 de persoane. Primul toast a fost rostit de episcopul Demetriu Radu, iar următorul de prefectul Pop Coriolan, ambii aducând omagii perechii regale. Regele Ferdinand a răspuns toasturilor și a ridicat paharul pentru fericirea și bunăstarea populației din Bihor, dăruind totodată orașului suma de 10.000 lei.⁵⁵

⁵⁰ Radu Cosmin, *Prin Ardeal*, București, 1919, p. 363–471.

⁵¹ V. Faur, *Documente inedite despre modul cum a fost pregătită prima vizită a familiei regale române în Bihor*, loc. cit., p. 3.

⁵² *Patria*, Sibiu, nr. 80, 25 mai 1919, p. 1.

⁵³ *Nagyvárad*, nr. 114, 25 mai 1919, p. 1–2.

⁵⁴ *Patria*, nr. 80/1919, p. 1.

⁵⁵ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 277–282.

După vizita oficială a Regelui și Reginei în Oradea, ce semnifica includerea definitivă și ireversibilă a ținuturilor bihorene în cadrul statului național unitar român, Aurel Lazăr a plecat la Sibiu. Înainte de plecare, el face noi numiri, transferări și pensionări de personal administrativ: prim-pretori, pretori, secretari comunali și notari. Lista acestora⁵⁶ cu sarcina de a o transpune în fapt cât mai urgent, o lasă în seama subprefectului Aloisiu Nistor.

Printr-o decizie a prefectului, din 27 mai 1919, noii funcționari au fost numiți în posturi, pe care sunt rugați să le ia în primire cât mai repede posibil. Prim-pretorii,

⁵⁶ La Prefectura județului, prim-notar este numit Cornel Bejan, vicenotar Gavril Gherlan (în locul lui Balogh Elemér), iar protonotar (în locul lui Ioan Balogh pensionat), Victor Fildan. Prim medic al județului este numit Mihai Popovici, iar Sever Andru și Teodor Popa, vicefișci. La Sedria orfanală a județului, Ioan Bulz este numit președinte, iar Gheorghe Popescu, Victor Filip, Aurel Popescu, Ioan Gherlan și Eugen Frater, asesori.

În plasa Centrală, prim-pretori sunt numiți: Andrei Daraban (în locul lui Balásházy István, pensionat), Traian Sfurlea, în locul lui Fráter Jenő și Alexandru Chinez, în locul lui Potmaniszky Károly. Notari sunt numiți: Alexandru Firez (la Tărian), Vasile Bodor (la Nojorid), Ioan Bodor (la Fughiu), Pavel Malița (la Săcădat), Kalmár Zoltán (la Sântandrei) și Valeriu Jurca (la Tileagd).

În plasa Sălard, prim-pretor este numit Faust Selăjean (avocat în Beiuș), iar notari: Constantin Virgil (la Csatár), Keszthely Sándor (la Vaida), Keszthely Imre (la Jacohados) și Barna Ferenc (la Nyüved).

În plasa Aleșd, prim-pretor este numit Victor Creț, pretor cls. I., Ioan Sferle, pretor cls. II., Iancu Pap, secretar comunal, Ioan Ciortin, iar notari: Romul Crinic la Țețchea, Ioan Szabó la Groși și Ioan Chifor la Măgești.

În plasa Biharkeresztes este numit pretor Aurel Crișan, în locul lui Miskolczy Jenő, care este pensionat.

În plasa Berettyóújfalu, prim-pretor este numit Adorján Bartos, transferat de la Cefa, pretor cls. I, Ioan Sferle (avocat în Beiuș), iar secretar comunal, Vámos László.

În plasa Săcuieni, prim-pretor este numit Poynár Ernő (din Tinca). În interes public, aici se înființează un al doilea post de prim-pretor, în care este numit Alexandru Gera din Beiuș. Prim notar în Leta Mare este numit Vasile Marclois din Almăjd.

În plasa Marghita, prim-pretor este numit Aurel Nichita (avocat în Marghita), pretor, Alexandru Réti din Cuzap, iar secretari comunali: Gavril Bejan la Derna, Aurel Covaci la Popești și Ilie Szabó la Cuzap.

În plasa Salonta, este numit prim-pretor Zih Károly, iar practicant Alexandru Vasadi (din Târnașda). Secretari comunali sunt numiți: Iosif Rocsin (la Ciumeghiu), Kovács Béla (la Kotegyan), Dumitru Abrudan (la Tulca) și Ambrosie Catone (la Homorod și Mădăras).

În plasa Cefa, prim-pretor este numit Petru Bulzan (fost notar în Baba), pretor, Andrei Popovici, iar notari: Dumitru Hasaș (Sânmiclăușul Român și interimal la Roit), Laurențiu Petra (la Gepiu), Irimie Balogh (la Toboliu) și Ioan Amiras (la Zădani).

În plasa Tinca, prim-pretor este numit Dezideriu Tempelean (din Vașcău), practicant cls. I, George Serbu, iar notari: Aurel Fildan la Tinca, Petru Rajta la Husasău, Ormay Géza la Feketebátor, iar Ioan Hajdu la Cheji.

În plasa Beliu, prim pretorele Közepémy Dezső este pensionat. Pretor este numit Iosif Mangra, iar notar Aurel Popa.

În plasa Ceica, prim-pretor este numit Iosif Măiorescu, iar secretari comunali: Ioan Bulaș la Ceica, Iosif Flutur la Drăgești, Alexandru Popescu la Lazuri, Mihai Popa la Dobrești, Ioan Văncă la Pomezue, Petru Morna la Venter, Vasile Sălișteanu la Lupoia și Alexandru Bíró la Sâmbășag.

În plasa Beiuș, prim-pretor interimal este numit Augustin Ciavici, iar pretor, Amos Printeri. Lista secretarilor comunali numiți a fost trimisă prim pretorelui.

În plasa Vașcău, prim-pretor este numit Cornel Neagu, iar practicant cls. a II-a Martin Thelmann. (*Biharea*, nr. 24, 5 iunie 1919, p. 128–131).

în sarcina cărora cădea buna desfășurare a administrației comunale, sunt avizați să verifice dacă personalul din subordinea lor și-a ocupat posturile, dacă muncesc serios și conștiincios, raportând subprefectului despre prezentarea, ținuta și starea de spirit a acestora. Noii numiți, care nu depuseseră jurământul de fidelitate față de statul român, sunt solicitați să-l depună în termen de 15 zile. Notarii, vicenotarii și secretarii comunali vor depune jurământul în fața prim-pretorului.⁵⁷

În drum spre Sibiu, Aurel Lazăr s-a oprit pentru scurt timp la Cluj, unde a vizitat, în calitate de șef al Resortului de Justiție din Consiliul Dirigent, Tribunalul, Curtea de Apel, Parchetul, Închisoarea și Casa de Corecție.⁵⁸

Întorcându-se la Sibiu, în ședința Consiliului Dirigent din 28 mai 1919, Aurel Lazăr prezintă un raport amănunțit asupra activității sale în Oradea.⁵⁹ El cere Consiliului Dirigent să numească în Bihor diferiți reprezentanți ai resorturilor, pentru a continua organizarea.

Din Sibiu, Aurel Lazăr păstrează o strânsă legătură cu Oradea. Prin corespondența sa cu Aurel Cosma, numit între timp secretar general al Prefecturii, ca și prin dese vizite la Oradea, el va continua să coordoneze întreaga acțiune de instaurare a administrației și justiției românești în Bihor, în vederea desăvârșirii acestui proces.

Scurt timp după reîntoarcerea sa la Sibiu, nerăbdător să cunoască reacția în timp la măsurile luate de el, Aurel Lazăr îi scria lui Cosma, la 30 mai 1919: „*Aș dori ca zilnic să-mi telefonați despre întâmplările mai importante*“.⁶⁰ Îi cere acestuia să transmită subprefectului Aloisiu Nistor rugămintea sa de a acționa energic, pentru ca funcționarii numiți și transferați să-și ocupe imediat posturile și să revizuiască contractele județului încheiate cu diferiți furnizori.⁶¹

La rândul lor, noile autorități orădene, având posibilitatea de a primi informații din sursă sigură și directă, în dorință de a acționa conform hotărârilor Consiliului Dirigent, precum și pentru a se lămuri asupra unor probleme ce nu fuseseră încă pe deplin rezolvate, se adresează permanent lui Aurel Lazăr, căruia îi solicită sfatul și de la care așteaptă luarea unor decizii.

Răspunzând unei astfel de scrisori, în care, pe deasupra, se face referire și la existența unei anume stări tensionate în Oradea, Aurel Lazăr scria, din Sibiu, la 18 iunie 1919, lui Aurel Cosma, următoarele: „*1) De la veterinar, pământul are să-l ia, conform uzului, dl. Prefect sau mandatarul său... 3) Pentru bancnote s-a făcut dispoziție: se vor schimba toate. Nu înțeleg nervozitatea, o tranziție așa mare și mizeriile valutare nu se pot regula fără oarecari zguduiri. Altfel, s-au făcut dispoziții și nimeni nu va avea pagubă. 4) Tot așa nervozitate și în jurul chestiunii advocaționale. Cred că deja sunteți liniștiți că au sosit dispozițiile. O luptă așa mare fără jertfe nu se face. 5) Te autorizez să spui lui Balázs ca să pună în mișcare intensivă Tribunalul și judecătoriile; n-aș vrea să fiu silit a lua măsuri energice. În Paris s-au terminat pertractările pentru Oradea; este și rămâne a noastră ...*

⁵⁷ *Idem*, nr. 33, 7 iulie 1919, p. 183–187.

⁵⁸ *Nagyvárad*, nr. 116, 28 mai 1919, p. 1.

⁵⁹ Muzeul de Istorie al Transilvaniei Cluj Napoca, *Procesele verbale ale Consiliului Dirigent din Transilvania*, I., M. 168, p. 208.

⁶⁰ Arhivele Naționale–Direcția Județeană Arad, fond *Roman Ciorogariu*, r. 4, c. 548–550.

⁶¹ *Ibidem*, r. 4, c. 555–558.

8) *Gazeta oficială o trimit regulat. Altcum, am atras atenția și Internelor să o căpătați regulat*“ (sublinierile ne aparțin).⁶²

Pe lângă informarea celor din Oradea în legătură cu unele proceduri privind aplicarea reformei agrare, a celei electorale etc., scrisoarea scoate în evidență două aspecte importante: 1) Consiliul Dirigent a lăsat în continuare lui Aurel Lazăr putere deplină pentru rezolvarea tuturor problemelor din Oradea; 2) grija lui Aurel Lazăr de a instaura aici liniștea, pe de o parte printr-o informare cât mai corectă și sigură asupra dispozițiilor Consiliului Dirigent, iar pe de altă parte prin argumentele decisive ale Conferinței de pace, singurele care puteau convinge populația maghiară, motiv pentru care el inserează în scrisori astfel de informații.

Într-o altă scrisoare, din 25 iunie 1919, Aurel Lazăr scria, aceluiași Aurel Cosma, că va veni în curând la Oradea, cerând celor de aici să pregătească o serie de materiale, pentru ca la reîntoarcerea sa în Sibiu problemele mai importante și mai urgente să le poată supune spre deliberare Consiliului Dirigent.

„Spune – autoriza el pe Aurel Cosma – *d-lor Nistor și Popovici Nicolae* (subprefectul, respectiv primul medic al județului – n.n.) *să pregătească despre funcționarii și membrii numiți de mine, un conspect despre datele personale și anume: etatea, religia, starea familiară, numărul copiilor, ce funcții publice au avut înainte de numire și câți ani de serviciu*“, iar un altul cu vechii funcționari înlocuiți. Cerea, de asemenea, orădenilor, să arate și sistemul de salarizare utilizat în Bihor, pentru a înlătura eventualele deosebiri între acesta și cel stabilit de Consiliul Dirigent.

Menționând că i s-a transmis vestea privind intențiile celor din Beiuș de a scoate un ziar, Aurel Lazăr scrie: „*Să spui lui Tulbure ca negreșit să fie acasă, căci voi ca să regulez afacerea Tribunei ... Eu nu aflu de bine descentralizarea puterilor și altcum modeste. Avizează pe tata d-tale*⁶³ *despre sosirea mea. Beiușenii pot să vină la Oradea pe ziua când conferința cerută de mine*⁶⁴ *va fi conchemată de dl. Prefect*“.⁶⁵

Anunțând că dorește să intre în posesia tuturor datelor referitoare la comisariatul de alimentare al județului, în finalul acestei scrisori, Aurel Lazăr solicita autorităților orădene: „*În general să mă așteptați cu rapoarte în scris despre situația generală, ca numaidecât să mă pot orienta și să pot face dispozițiile necesare*“.

La sfârșitul lunii iunie, Aurel Lazăr a revenit în Oradea, unde a făcut cunoscut autorităților și opiniei publice locale dispozițiile Consiliului Dirigent în legătură cu salarizarea funcționarilor publici. În întâlnirea pe care a avut-o cu ziaristii, el a declarat că s-au încheiat negocierile privind salarizarea diferitelor categorii de funcționari ai statului, punându-se accent pe salariile micilor funcționari.⁶⁶ Cu acest prilej, Aurel Lazăr și-a exprimat nemulțumirea în legătură cu activitatea Tribunalului și a funcționarilor acestuia, declarând că va face schimbări și va lua măsuri drastice împotriva tuturor acelor care, deși au depus jurământul de credință față de statul român, au comis acte de indisciplină și nedreptate. „*Mă mir* – a spus în final Aurel

⁶² *Ibidem*, r. 4, c. 551–554.

⁶³ Gavril Cosma, avocat și notar în Beiuș.

⁶⁴ Este vorba de conferința pentru reorganizarea secției din Bihor a P.N.R.

⁶⁵ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Arad, fond *Roman Ciorogariu*, r. 4, c. 551–554.

⁶⁶ *Nagyvárad*, nr. 172, 1 iulie 1919, p. 3.

Lazăr – *că la Oradea mai sunt elemente care încalcă ordinea. Aceștia fac opoziție, în timp ce noi le-am asigurat viața, pacea și libertatea*“.

Procedând în acest mod, edificator pentru maniera sa de lucru după reîntoarcerea la Sibiu, Aurel Lazăr a reușit să așeze pe baze noi, românești, administrația, justiția, și celelalte sectoare ale vieții publice bihorene. S-au creat astfel premisele pentru completa integrare a județului în cadrele statului național unitar român, proces care va fi realizat în timp.

În primele zile ale lunii august 1919, Oradea a primit vizita primului ministru, Ion I. C. Brătianu, însoțit de Ștefan Cicio-Pop, responsabil pentru Ardeal din partea Guvernului. În cuvântările rostite și interviurile acordate cu acest prilej, cei doi au subliniat faptul că aceste teritorii aparțin României, că granița a fost definitiv stabilită și nimic nu o mai poate schimba, iar Oradea fiind un puternic centru industrial și comercial, va avea un rol foarte important în noul stat român.⁶⁷

La sfârșitul aceleiași luni, Consiliul Dirigent a numit ca prefect al județului Bihor pe Nicolae Popovici. Actul de numire a fost adus la Oradea de către Aurel Lazăr, care, cu acest prilej, a reorganizat Baroul avocaților, secția din Bihor a Partidului Național și a înființat Inspectoratul școlar județean, în fruntea căruia, ca inspector general, l-a numit pe Iosif Diamandi.⁶⁸

Pentru a rezolva mai multe probleme ale orașului, în primul rând cele privind școlile și grădinițele maghiare, pe care statul intenționa să le desființeze, noul prefect face o vizită la Sibiu Consiliului Dirigent. După ce l-a pus în temă pe Aurel Lazăr cu scopul călătoriei sale, cei doi au avut o întrevedere cu șeful Resortului Cultelor, Valeriu Braniște, înaintea căruia Aurel Lazăr a rostit o frumoasă pledoarie, în care a arătat importanța grădinițelor, unde copiii români și maghiari, pot să învețe limba statului. Argumentele sale au fost mai mult decât convingătoare, Valeriu Braniște retrăgând hotărârea de a închide grădinițele.⁶⁹

În declarațiile făcute ziariștilor la întoarcerea în Oradea, prefectul a arătat că grădinițele maghiare vor continua să funcționeze, rămânând în întreținerea orașului, dar în fiecare grădiniță maghiară va funcționa o educatoare română, care va fi plătită de stat. În afara acestora, vor mai funcționa în Oradea două grădinițe în limba română, primindu-se aprobarea și pentru deschiderea a două grădinițe evreiești. El a ținut să accentueze, că Oradea este singurul oraș din țară unde s-a aprobat funcționarea grădinițelor.

În legătură cu școlile din Oradea, prefectul a declarat că școala reală în limba maghiară va funcționa începând din clasa a doua. În primul an, elevii vor fi obligați să învețe la Liceul „Gojdu“, pentru a-și însuși limba statului.⁷⁰

Cu acest prilej, prefectul a făcut cunoscut și faptul că a obținut aprobarea pentru înființarea unei Case de Economii în Oradea, precum și pentru un împrumut de 3 milioane lei, necesar refacerii orașului.

⁶⁷ *Nagyvárad* Napló, Oradea, nr. 170, 2 august 1919, p. 2. *Idem*, nr. 171, 3 august 1919, p. 2. *Idem*, nr. 172, 5 august 1919, p. 3.

⁶⁸ *Nagyvárad* Napló, nr. 189, 26 august 1919, p. 2. *Idem*, nr. 190, 27 august 1919, p. 2. *Idem*, nr. 193, 30 august 1919, p. 2.

⁶⁹ *Nagyvárad*, nr. 204, 14 septembrie 1919, p. 3.

⁷⁰ *Ibidem*.

La începutul lunii octombrie 1919, în fruntea județului va fi numit Nicolae Zigre.⁷¹ Continuând acțiunea de reorganizare a administrației locale, noul prefect înființează comitetele administrative, al județului, respectiv al orașului. Prin decret al Consiliului Dirigent, Gavril Cosma a fost numit președinte, iar Sever Erdélyi vicepreședinte, al Comisiei județene pentru examinarea prețurilor.⁷²

Printr-o ordonanță, dată la sfârșitul lunii decembrie 1919, generalul Traian Moșoiu, comandatul Garnizoanei Oradea cerea ca până la 15 ianuarie 1920 firmele autorităților și persoanelor particulare să fie scrise în limba română, iar dedesupt și în limba maghiară, schimbarea denumirii străzilor din maghiară în română, iar toate stampilele autorităților orășenești să fie făcute în românește. Se mai solicita schimbarea de urgență a uniformelor polițiștilor și funcționarilor, precum și a gradelor militare. Toate autoritățile, Prefectura, Poliția, judecătoriile, școlile etc., erau somate să arboreze neîntârziat și să mențină în permanență drapelul tricolor românesc pe clădirile pe care le ocupă, iar negustorii de prăvălii să-și procure drapele, pe care să le arboreze în zilele de sărbătoare.⁷³

Aționând potrivit hotărârilor și orientărilor Conferinței prefecților din Ardeal, ținută la Cluj, în 26 octombrie 1921,⁷⁴ la finele acestui an, noul prefect al Bihorului, Iacob Iosif, va lua ultimele măsuri energice în vederea organizării românești a administrației orașului și județului. În primele zile ale lunii noiembrie 1921, el face noi numiri de consilieri, notari, contabili, oficianți de birou și funcționari copişti⁷⁵ la Prefectura județului și la Primăria orașului.

„*Ceea ce lucrăm acum – declara Prefectul – nu este altceva decât completarea unor măsuri începute mai de mult și care tindeau spre același scop unic: naționalizarea⁷⁶ instituțiilor de utilitate publică din județ și evitarea revenirii la vechea stare de lucruri prin crearea și stabilizarea unui aparat de funcționari români,*

⁷¹ *Nagyvárad* Napló, nr. 221, 4 octombrie 1919, p. 1.

⁷² *Biharea*, nr. 42, 9 octombrie 1919, p. 247. Din comisie făceau parte: Aurelian Maghieru (secretar consistorial, Oradea), Iosif Giltea (fabricant, Oradea), Vasile Chirvai (profesor, Oradea), Andrei Haranghy (reprezentantul tovărășiei de consum „Hangya”), Paul Voștinar (profesor, Oradea), Ioan Mezei, Eugen Nyeki (avocat, Ceica), Ioan Bușita (profesor, Beiuș), Vasile Sala (învățător, Vașcău), Gheorghe Dudulescu (preot, Miersig), Moise Coș (avocat, Salonta), Ioan Moldovan (avocat, Aleșd), Gavril Dudulescu (învățător, Tinca), Iosif Tărău (preot, Săcădat), Ioan Molnár (preot, Beliu), Iuliu Chiș (avocat, Marghita), Gavril Chereji (preot, Bedeu), Zaharie Moga (preot, Diosig), Francisc Barta (prim-secretar Dricica), Alexandru Jurcuțiu (B. Turda), Mochiu Vancea (preot, Parhida) și Gavril Gherlan (notar județean și totodată referent al Comisiei).

⁷³ *Nagyvárad*, nr. 290, 28 decembrie 1919, p. 1.

⁷⁴ *Tribuna*, nr. 20, 1 noiembrie 1921, p. 1.

⁷⁵ Gh. Popa este numit consilier financiar, dr. N. Tatu consilier economic, dr. Feder Ottó consilier al ocrotirilor sociale; subnotari cls. I-a sunt numiți: Ștefan Ceglédi, dr. Ștefan Soos și Ioan Gherlan, iar cls. a II-a Iosif Fildan și Ștefan Kakas; traducători: Mihai Balloș și Ion Grama, contabil la secția de dare numește pe Gavril Losoncy, subcontabil pe Iosif Szöke, iar controlor de casă pe Ștefan Rozslai; mai numește ca oficianți de birou pe Zaharia Pantea, M. Belineși și Ioan Popa și încă 27 de funcționari copişti (*Tribuna*, nr. 21, 2 noiembrie 1921, p. 1.). Totodată, în urma desființării funcției de inspector general administrativ, Cornel Bejan, ce îndeplinea această funcție, va fi numit subprefect. (*Biharea*, nr. 23, 10 iulie 1920, p. 134.)

⁷⁶ În sensul preluării de către statul român.

vorbind numai limba statului, limba românească.⁷⁷ În general, funcționarii minoritari care nu învățaseră între timp limba română au fost înlocuiți, cei care o cunoșteau păstrându-și posturile. Potrivit aprecierilor Prefectului, în urma noilor numiri „*administrația orașului era aproape definitiv terminată*“.

Punând pe baze românești și administrația comunelor județului, prin rezolvarea, conform orientărilor Conferinței prefectilor din Ardeal, a crizei subsecretarilor comunali, Iacob Iosif considera că în urma noilor măsuri organizarea administrativă a Bihorului, atât internă cât și externă, este astăzi definitiv încheiată. „*Avem – anunța el fericita veste – 13 plăși cu 13 primpretori români, marea majoritate a pretorilor, iarăși români*“, iar funcționarii minoritari păstrați în funcții au străin doar numele, toți vorbind și simțind românește.⁷⁸

La rândul lor, primarul Coriolan Bucico, președintele Tribunalului, dr. Simeon Chețian și președintele Camerei notarilor publici, dr. Ioan Buna, iau măsuri energice pentru introducerea deplină a limbii române în toate serviciile Primăriei, în justiție și notariatele publice. Ei aduc la cunoștință faptul că, potrivit ordonanțelor Ministerului de Interne, cu începere de la 1 ianuarie 1922, dezbaterile la instanțele judecătorești și notariatele publice, pledoariile avocaților și hotărârile judecătorilor, precum și toate actele emise de Tribunal, judecătorii și notariate, trebuie să se facă numai în limba română.⁷⁹

În felul acesta, procesul instaurării administrației, justiției și limbii române în Bihor, proces început de Aurel Lazăr și desfășurat pe parcursul a doi ani și jumătate, și-a putut afla, în cele din urmă, finalitatea.

THE UNION FROM 1918 AND THE PROCESS OF ROMANIAN ADMINISTRATION'S SETTING UP IN CRIȘANA (1919–1921)

(SUMMARY)

Romanian administration's taking over and organization in territories united with Romania at December 1, 1918, made step by step, according as romanian state, through Dirigent Council from Sibiu, took under its authority the new territories.

In most cases, Dirigent Council entrusted this charge the new prefects, whom it named at the beginning of the year 1919.

In Bihor, where the situation was more delicate, because key-functions from administration and justice, were detaineeed by the hungaryan population's representatives, Dirigent Council entrust this charge to Aurel Lazăr. He was from Oradea, and he knew well the places and people, in the middle of whom he possessed authority, and, in the same time, he was hep with Dirigent Council's activity and intentions.

Started indeed at once with romanian troops' entrance in Oradea, at April 21, 1919, the process of romanian administration and justice's setting up in Bihor, will be fullfiled, in its general lines, untill the end of the year 1921.

⁷⁷ *Tribuna*, nr. 21, 2 noiembrie 1921, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Tribuna*, nr. 67, 29 decembrie 1921, p. 1–2.